
ANNALS OF THE POLISH ASSOCIATION OF AGRICULTURAL AND AGRIBUSINESS ECONOMISTS

ROCZNIKI NAUKOWE
STOWARZYSZENIA EKONOMISTÓW ROLNICTWA I AGROBIZNESU

Received: 29.12.2023
Acceptance: 22.02.2024
Published: 20.03.2024
JEL codes: R1, R2, J6

Annals PAAAE • 2024 • Vol. XXVI • No. (1)

License: Attribution 3.0 Unported (CC BY 3.0)

DOI: 10.5604/01.3001.0054.3465

GRZEGORZ ŚLUSARZ¹

Uniwersytet Rzeszowski, Polska

WSPÓŁCZESNE WYZWANIA DEMOGRAFICZNE W OBSZARACH WIEJSKICH PODKARPACIA

Słowa kluczowe: demografia, depopulacja, obszary wiejskie, obszary peryferyjne, obszary przygraniczne

ABSTRAKT. Niekorzystne zjawiska towarzyszące procesom demograficznym w XXI wieku mają poważne skutki społeczne i ekonomiczne. Są one zróżnicowane przestrzenie, a ich negatywne skutki są szczególnie odczuwalne w regionach charakteryzujących się niską koncentracją ludności. Do takich regionów należą obszary wiejskie Podkarpacia. Celem badań była identyfikacja głównych zagrożeń towarzyszących przeobrażeniom demograficznym w województwie podkarpackim oraz rozpoznanie wynikających z tego wyzwań. Analizie poddano te czynniki, które decydują o potencjale demograficznym danego terytorium, a więc składające się na przyrost i ubytek rzeczywistej liczby ludności oraz decydujące o stopniu starzenia się społeczeństwa. Szczególną uwagę zwrócono na wybrane powiaty zaliczane do peryferyjnych, najsłabiej zaludnionych w regionie. Do analizy i prezentacji materiałów wykorzystano metody porównawczo-opisowe, tabelaryczne i graficzne, dane obejmowały lata 2000-2022. Na podstawie wskaźników struktury i dynamiki dokonano oceny zmian potencjału demograficznego oraz zidentyfikowano problemy i wyzwania z nich wynikające. Badania wykazały, że w regionie spada liczba ludności i pogarsza się jej struktura wiekowa. Utrzymujący się ujemny przyrost naturalny i ujemne saldo migracji stanowią duże zagrożenie, wynikające z procesu starzenia ludności i depopulacji. Depopulacja szczególnie zagraża obszarom słabo zaludnionym regionu, a zwłaszcza gminom przygranicznym, sąsiadującym z objętą wojną Ukrainą.

---

¹ Corresponding author: gskusarz@ur.edu.pl

WSTĘP

W procesach gospodarczych kluczową rolę odgrywa czynnik ludzki. Potencjał demograficzny staje się wyznacznikiem rozwoju jednostek administracyjnych. Z jednej strony, stanowi on podstawę kształtowania procesów społeczno-gospodarczych (jest czynnikiem rozwoju), a z drugiej, odzwierciedla te procesy – występuje tu swoiste sprzężenie zwrotne [Ślusarz 2017b]. Dlatego procesy demograficzne stanowiły zawsze jeden z najważniejszych wymiarów rozwoju społeczno-gospodarczego [Cierpień-Wolan 2017]. Ich przebieg, z wieloma niekorzystnymi zjawiskami nasilającymi się w XXI wieku jest przyczyną wielu wyzwań, przed którymi stają poszczególne państwa i ich regiony. Generalnie można stwierdzić, że społeczeństwo starzeje się przy równoczesnym, dramatycznym spadku przyrostu naturalnego i nasilonych migracjach. W efekcie prowadzi to do spadku liczby ludności w wielu regionach i do zagrożenia depopulacją, z wszelkimi jej konsekwencjami. Jej skutki przejawiają się nie tylko na rynku pracy, ale stanowią również wyzwania dla polityki społecznej (rosnące koszty zaspokajania potrzeb związanych z opieką zdrowotną i społeczną coraz liczniejszej grupy osób w wieku poprodukcyjnym, przy kurczącym się rynku pracy) i ekonomicznej, zapewniającej funkcjonowanie systemów społeczno-gospodarczych jednostek administracyjnych obszarów słabo zaludnionych.

Depopulacja jest zbiorem powiązanych ze sobą zjawisk oraz procesów społecznych i ekonomicznych, których główną cechą jest trwałe zmniejszanie potencjału demograficznego na określonym terytorium. Zjawisko depopulacji jest syndromem społeczno-ekonomicznym, a nie zjawiskiem *stricte* demograficznym, w tym sensie, że trwały spadek potencjału demograficznego, mający charakter depopulacji nie jest możliwy do wyjaśnienia za pomocą kategorii demograficznych, gdyż jest skutkiem wielu wzajemnie powiązanych procesów politycznych, ekonomicznych, ekologicznych, kulturowych i informacyjnych [Kuciński 2004, Oleński 2020]. Depopulacja jest procesem dobrowolnego przemieszczania się ludności, wynikającym z indywidualnych decyzji poszczególnych osób związanych z zamiarem uzyskania korzystniejszych warunków realizacji własnych zamierzeń życiowych [Hryniewicz 2020], a jednym z głównych jej czynników są migracje.

Najczęstszą przyczyną ruchów migracyjnych są czynniki ekonomiczne, a przede wszystkim sytuacja na rynku pracy i różnice w poziomie wynagrodzeń. W rzeczywistości migracje są zjawiskiem bardzo złożonym, a ich wyjaśnienie wymaga kompleksowego podejścia i uwzględnienia różnorodnych kontekstów [Kuciński 2004]. Procesy migracyjne bez względu na ich przyczyny, wywierają skutki zarówno na poziomie mikro-, jak i makroekonomicznym [Miłoszewicz i Siedlikowski 2016] i z reguły prowadzą do zachwiania istniejącej struktury społecznej pod względem wielkości populacji, wieku, płci, jak i wykształcenia. Migracje towarzyszące depopulacji charakteryzują się tym, że dane obszary opuszczają głównie osoby młode, lepiej wykształcone i bardziej przedsiębiorcze.

Wpływa to niekorzystnie nie tylko na strukturę demograficzną, na pogłębianie procesu starzenia społeczeństwa, pogarszanie wskaźników obciążeń demograficznych (stosunku osób w wieku przed- i poprodukcyjnym do osób w wieku produkcyjnym), ale i na rynek pracy oraz gospodarkę jednostek terytorialnych. W praktyce oznacza to m.in. spadek wpływów z CIT i PIT, co przekłada się na budżety jednostek terytorialnych, na możliwości zaspokajania potrzeb mieszkańców (zwłaszcza związanych z edukacją, opieką zdrowotną, opieką społeczną), na problemy z utrzymaniem i rozwojem infrastruktury, na podrożenie i generowanie problemów związanych ze świadczeniem usług komunalnych – wyższe koszty, przy mniejszej liczbie mieszkańców [Umiński 2014, Ślusarz 2017a]. Obszary takie stają się mało atrakcyjne do mieszkania i prowadzenia działalności gospodarczej, co pogłębia problemy na lokalnych rynkach pracy i stanowi źródło wielu problemów natury społeczno-ekonomicznej, nasilających presję migracyjną.

Nasilenie niekorzystnych procesów demograficznych jest zróżnicowane terytorialnie. Procesy depopulacji najbardziej dotyczą obszary peryferyjne, małe miasta i gminy wiejskie, o stagnacji gospodarczej i ubytku bazy ekonomicznej. Najbardziej zagrożone pogłębianiem się depopulacji są regiony słabiej rozwinięte gospodarczo, obszary o ujemnym saldzie selektywnej emigracji zagranicznej, a jednocześnie ubytku naturalnym ludności [Kurek 2020], a dodatkowo, charakteryzujące się niską koncentracją ludności. Przykładem regionu posiadającego wiele z wymienionych powyżej cech jest województwo podkarpackie. Zalicza się je do regionów peryferyjnych nie tylko z powodu położenia geograficznego [Ślusarz 2005], ale przede wszystkim ze względu na niski poziom rozwoju gospodarczego w stosunku do innych regionów w Polsce, o czym świadczy jeden z najniższych w kraju wskaźnik PKB *per capita* [Czudec i Cierpiał-Wolan 2013]. Ten stan utrzymuje się już od wielu lat, a w 2022 roku PKB *per capita* wynosiło 55,1 tys. zł przy średniej krajowej 81,1 tys. zł. To plasowało region na ostatnim miejscu w kraju. Dodatkowo, Podkarpacie jest regionem najslabiej zurbanizowany w Polsce, w którym tylko 41,1% ludności mieszka w miastach.

W kontekście powyższego, ze szczególną uwagą należy śledzić procesy demograficzne zachodzące w regionie, który ze względu na swoją specyfikę, w tym cechy charakterystyczne dla przygranicznych regionów peryferyjnych, jest szczególnie zagrożony skutkami niekorzystnych zjawisk towarzyszących współczesnym procesom demograficznym.

Zasadniczy problem badawczy sprowadzał się do poszukiwania odpowiedzi na pytania: 1) jak przebiegają procesy demograficzne w zróżnicowanej przestrzeni regionu, 2) jakie są główne problemy i wyzwania wynikające z procesów demograficznych zachodzących w regionie w XXI wieku. Odpowiedzi na tak sformułowane pytania były podstawą do realizacji celu głównego badań, którym była identyfikacja głównych zagrożeń towarzyszących przeobrażeniom demograficznym w województwie podkarpackim i identyfikacja wynikających z tego wyzwań.

MATERIAŁ I METODYKA BADAŃ

Analizie poddano przede wszystkim te czynniki, które decydują o potencjale demograficznym danego terytorium, a więc składające się na przyrost i ubytek liczby ludności oraz decydujące o stopniu starzenia się społeczeństwa. Analizę oparto na danych uzyskanych z Urzędu Statystycznego oraz na wynikach badań zawartych w raporcie „Przegląd regionalny. Województwo podkarpackie 2022”, opracowanym przez pracowników Instytutu Ekonomii i Finansów Uniwersytetu Rzeszowskiego oraz Urzędu Statystycznego w Rzeszowie, na zamówienie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego [ROT 2023].

Zasadnicza analiza przeobrażeń demograficznych regionu Podkarpacia dotyczyła lat 2000-2022. Biorąc pod uwagę to, że skutkami niekorzystnych zjawisk współczesnych procesów demograficznych zagrożone są szczególnie obszary peryferyjne, o niskim potencjale demograficznym, badania dotyczące całego województwa pogłębiono o analizę wybranych powiatów zaliczanych do peryferyjnych i najsłabiej zaludnionych w regionie. Były to powiaty: bieszczadzki (gęstość zaludnienia 18 osób/km²), leski (31 osób/km²) i lubaczowski (40 osób/km²). Ich cechą wspólną jest również przygraniczne położenie. W odniesieniu do powiatów bieszczadzkiego i leskiego podstawą do porównań w analizie dynamicznej był 2002 rok, czyli rok ich utworzenia w obecnym kształcie. Do analizy i prezentacji materiałów wykorzystano metody porównawczo-opisowe, tabelaryczne i graficzne. Na podstawie wskaźników struktury i dynamiki dokonano oceny zmian zachodzących w odniesieniu do potencjału demograficznego oraz zidentyfikowano problemy i wyzwania wynikające z przebiegu zmian demograficznych w województwie podkarpackim w XXI wieku.

WYNIKI BADAŃ

Województwo podkarpackie jest regionem najbardziej wysuniętym na południowy wschód Polski. Jego peryferyjne położenie i duże przestrzenne zróżnicowanie uwarunkowań przyrodniczych odgrywa istotną rolę w kształtowaniu rozwoju społeczno-gospodarczego oraz wpływa na rozmieszczenie ludności i przebieg procesów demograficznych. Powierzchnia geodezyjna województwa podkarpackiego w 2022 roku wynosiła 17 845 km² i stanowiła 5,7% powierzchni kraju. Pod tym względem województwo zajmowało 11. miejsce w Polsce. Liczba ludności w województwie w 2022 roku wyniosła 2,079 mln osób, co stanowiło 5,5% ludności Polski i plasowało go na 8. miejscu w kraju [ROT 2023]. Potencjał demograficzny Podkarpacia w XXI wieku wyrażony liczbą mieszkańców charakteryzuje duża zmienność. Do 2012 roku liczba ludności regionu systematycznie

wzrastała (w 2012 roku było 2,129 mln mieszkańców). W kolejnych latach zarysowuje się już tendencja spadkowa. W 2022 roku liczba mieszkańców zmalała do 2,079 mln osób, co stanowiło 98,9% stanu z 2000 roku (tabela 1) i tylko 97,6% wspomnianego, szczytowego 2012 roku. Choć ten spadek był niewielki, to jednak niepokojącym sygnałem jest zaznaczająca się trwała tendencja spadkowa. Jeszcze bardziej niepokojące są towarzyszące temu niekorzystne zmiany w strukturze wiekowej ludności.

W 2022 roku w stosunku do 2000 roku znacząco spadł udział osób w wieku przedprodukcyjnym (z 27,5% do 18,7%) oraz nastąpił wzrost udziału osób w wieku poprodukcyjnym, z 14,3% do 21,7% (tabela 1). To wskazuje na postępujące procesy starzenia się społeczeństwa regionu. Niekorzystne zmiany zachodzące w demografii Podkarpacia dobrze odzwierciedla piramida wieku ludności, uwzględniająca płeć mieszkańców, której kształt wskazuje na regresywny charakter procesów demograficznych. Odzwierciedla ona występujące dysproporcje oraz asymetrie pomiędzy mężczyznami i kobietami. W wieku produkcyjnym występuje pewna przewaga mężczyzn nad kobietami, natomiast w wieku poprodukcyjnym w kolejnych latach zwiększa się przewaga kobiet nad mężczyznami [Ślusarz i in. 2022]. Znajduje to odzwierciedlenie w długości przeciętnego trwania życia, które w 2022 roku wynosiło dla mężczyzn 73,7 lat, a dla kobiet 81,8 lat i były to jedne z najwyższych wskaźników trwania życia w kraju [ROT 2023].

Proces starzenia się ludności powinien być rozpatrywany w wymiarze jednostkowym i społecznym, z całą złożonością problemów i wyzwań z nim związanych. Jego narastanie w regionie dobrze odzwierciedla wskaźnik starości demograficznej ukazujący udział osób w wieku 65 lat i więcej w ogólnej liczbie ludności. W 2022 roku w regionie wyniósł on 18,4 (w Polsce 19,5). W stosunku do 2010 roku wzrósł on o ponad 5 punktów procentowych. Jego prognozowana wysokość w 2060 roku to aż 33,1%, a dla Polski 32,6% (rysunek 1).

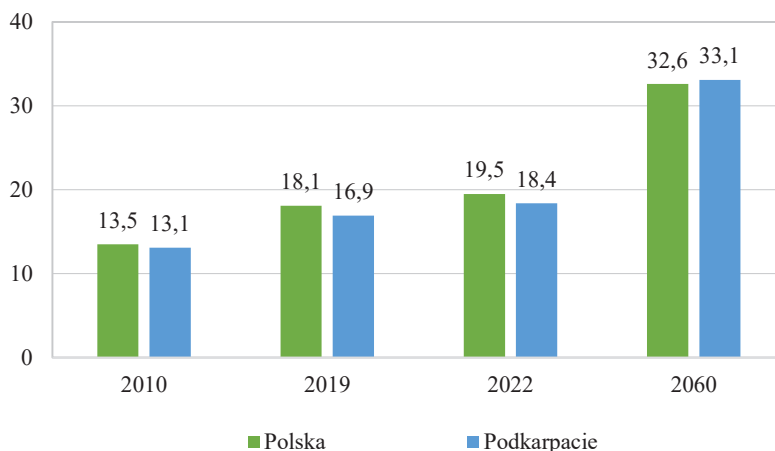
Starzenie się populacji negatywnie wpływa na gospodarkę i na budżet państwa. Starzejące się społeczeństwo jest powodem wielu wyzwań dla polityki gospodarczej i społecznej państwa, jak i poszczególnych jego regionów, wynikających z rosnących potrzeb w zakresie opieki społecznej i zdrowotnej osób starszych oraz związanych z zapewnieniem im odpowiednich standardów życia. Realizacja takich celów jest procesem niezwykle kosztownym i musi być realizowana przy rosnącym wskaźniku starości demograficznej. Na niekorzystne zmiany w potencjale demograficznym Podkarpacia szczególny wpływ mają przyrost naturalny i saldo migracji. W pierwszej dekadzie XXI wieku region charakteryzował się dodatnim przyrostem naturalnym. Był jednym z regionów Polski, w którym najdłużej utrzymywał się dodatni przyrost naturalny. Jednak już w połowie drugiej dekady XXI wieku zarysował się systematyczny spadek tego przyrostu. W 2022 roku odnotowano ubytek z regionu ponad 5 tys. osób (tabela 1). W przeliczeniu na 1000 mieszkańców było to -2,5 osoby, przy średniej krajowej -3,8.

Tabela 1. Wybrane wskaźniki charakteryzujące potencjał demograficzny w obszarach badań

Wyszczególnienie	Lata					
	2000	2005	2010	2015	2020	2022
Województwo podkarpackie						
Liczba ludności [tys.]	2 101,4	2 098,3	2 103,5	2 127,7	2 121,2	2 079,1
Dynamika ludności [2000 rok =100%]	100,0	99,8	100,1	101,3	100,9	98,9
Przyrost naturalny [liczba osób]	+4 100	+2 236	+3 702	+147	-4565	-5 127
Saldo migracji [liczba osób]	-1 980	-2 385	-1 929	-2 400	-1 956	-2 228
Struktura ludności według wieku [%]:						
– przedprodukcyjny	27,5	23,1	20,3	18,5	18,1	18,7
– produkcyjny	57,2	62,0	63,9	63,2	61,1	59,5
– poprodukcyjny	14,3	14,9	15,9	18,2	20,8	21,7
Powiat bieszczadzki*						
Liczba ludności [osoby]	22 343	22 262	21 990	22 072	21 489	20 777
Dynamika ludności [2002 rok = 100%]	100,0	99,6	98,4	98,8	93,0	92,9
Przyrost naturalny	+80	+59	+48	+2	-86	-77
Saldo migracji	-99	-118	-59	-60	-109	-106
Powiat leski*						
Liczba ludności [osoby]	26 598	26 643	26 608	26 747	26 375	25 567
Dynamika ludności [2002 rok = 100%]	100,0	100,2	100,0	100,4	99,1	96,1
Przyrost naturalny	+68	+36	+71	-40	-66	-106
Saldo migracji	-47	-47	-59	-21	-21	-54
Powiat lubaczowski						
Liczba ludności [osoby]	57 670	57 225	56 681	56 535	54 711	52 983
Dynamika ludności [2002 rok = 100%]	100,0	99,2	98,2	98,0	94,9	91,9
Przyrost naturalny	+117	+17	+31	-152	-314	-251
Saldo migracji	-275	-231	-161	-283	-256	-232

* Powiat leski został wydzielony z powiatu bieszczadzkiego w 2002 roku i dane z tego roku są podstawą do oceny zmian zachodzących w tych powiatach

Źródło: opracowanie własne

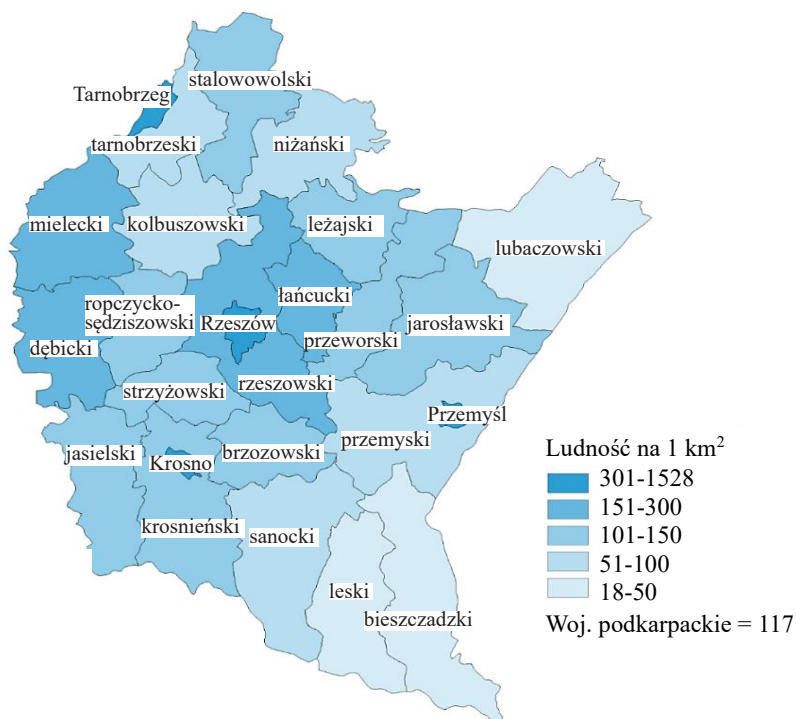
Rysunek 1. Wskaźnik starości demograficznej w województwie podkarpackim i w Polsce w latach 2010, 2019 i 2022 oraz prognoza na 2060 rok

Źródło: [ROT 2023, s. 91]

Jednocześnie w cały objętym badaniami okresie utrzymywało się ujemne saldo migracji (tabela 1). Nakładanie się ujemnego przyrostu naturalnego, pogłębionego pandemią COVID-19 i ujemnego salda migracji, zdynamizowało proces ubytku ludności i wpłynęło na niekorzystne zmiany w strukturze ludności Podkarpacia.

Podkreślić należy, że zachodzące zmiany są przestrzennie zróżnicowane, tak jak i rozmieszczenie ludności w regionie (rysunek 2). Najslabiej zaludnione są obszary peryferyjne regionu, a zwłaszcza powiaty przygraniczne i górskie. W prawie wszystkich powiatach regionu, z wyjątkiem powiatów mieleckiego, sanockiego i stalowowolskiego przeważała ludność mieszkająca na obszarach wiejskich. W większości z powiatów w 2020 roku wskaźnik jej udziału przekraczał 60%, dla województwa podkarpackiego wynosił 58,6%, a Polski 40,1% (rysunek 3). Można więc stwierdzić, że problemy demograficzne regionu dotyczą głównie obszarów wiejskich, których ograniczony potencjał demograficzny i ekonomiczny stawia je w znacznie trudniejszej sytuacji w konfrontacji z niekorzystnymi zjawiskami demograficznymi.

Dodatkowo na niekorzyść regionu przemawia to, że znaczna część mieszkańców miast Podkarpacia mieszka w małych miastach, liczących do kilku tysięcy mieszkańców, mierzących się z podobnymi problemami jak obszary wiejskie. Dotyczy to również powiatów objętych szczegółowymi badaniami, tj. bieszczadzkiego, leskiego i lubaczowskiego. Powiaty te pod względem obszaru zaliczane są do większych w regionie. Zajmują one łącznie 18,4% powierzchni województwa, a w 2022 roku mieszkało w nich tylko 4,8% ludności regionu. Dynamika niekorzystnych zjawisk demograficznych była tu znacznie

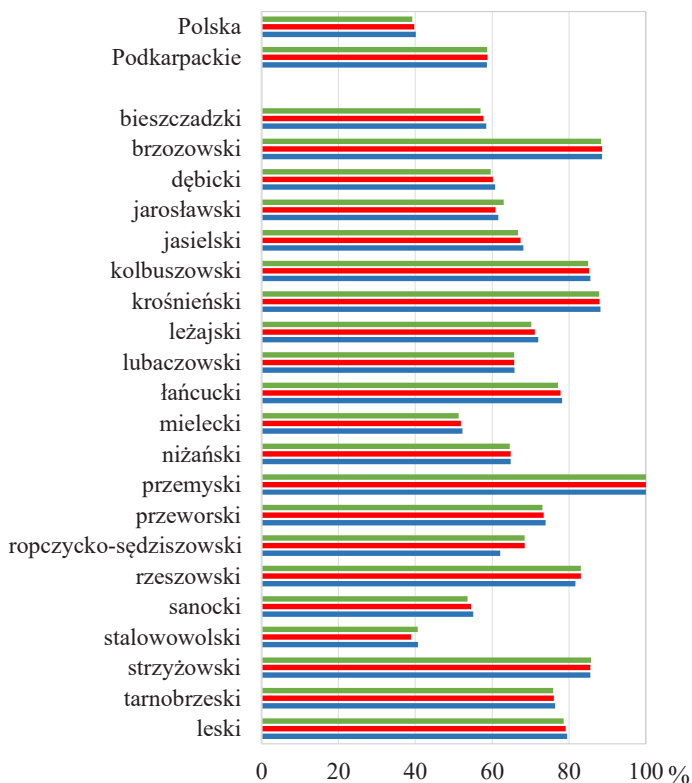

Rysunek 2. Zróżnicowanie gęstości zaludnienia w powiatach woj. podkarpackiego w 2022 roku
 Źródło: opracowanie własne

wyższa zarówno w odniesieniu do liczby mieszkańców, przyrostu naturalnego, jak i skali migracji. Ujemne przyrosty w tych powiatach wystąpiły znacznie wcześniej niż w całym województwie, bo w powiatach bieszczadzkim i lubaczowskim już w 2015 roku (tabela 1). Na znacznie wyższym poziomie kształtowały się również ujemne wskaźniki tego przyrostu w przeliczeniu na 1000 mieszkańców. W 2022 roku było to odpowiednio: -3,69 w powiecie bieszczadzkim, -4,14 w leskim i -4,72 w lubaczowskim. Przewyższyły one analogiczne wskaźniki zarówno dla województwa (-2,5), jak i dla Polski (-3,8). Dodać należy, że w tych powiatach również niekorzystnie wyglądało saldo migracji w przeliczeniu na 1000 mieszkańców. Potwierdza się zatem teza, że w obszarach słabo zaludnionych niekorzystne zjawiska demograficzne przebiegają z większą dynamiką, a tym samym stwarzają większe zagrożenie dla rozwoju takich jednostek terytorialnych.

Należy mieć również świadomość, że na poziomie lokalnym (powiatów i gmin), tak jak w całym regionie występuje duże zróżnicowanie uwarunkowań rozwoju i rozmieszczenia ludności, co nie jest obojętne dla przebiegu procesów demograficznych i ich skutków.

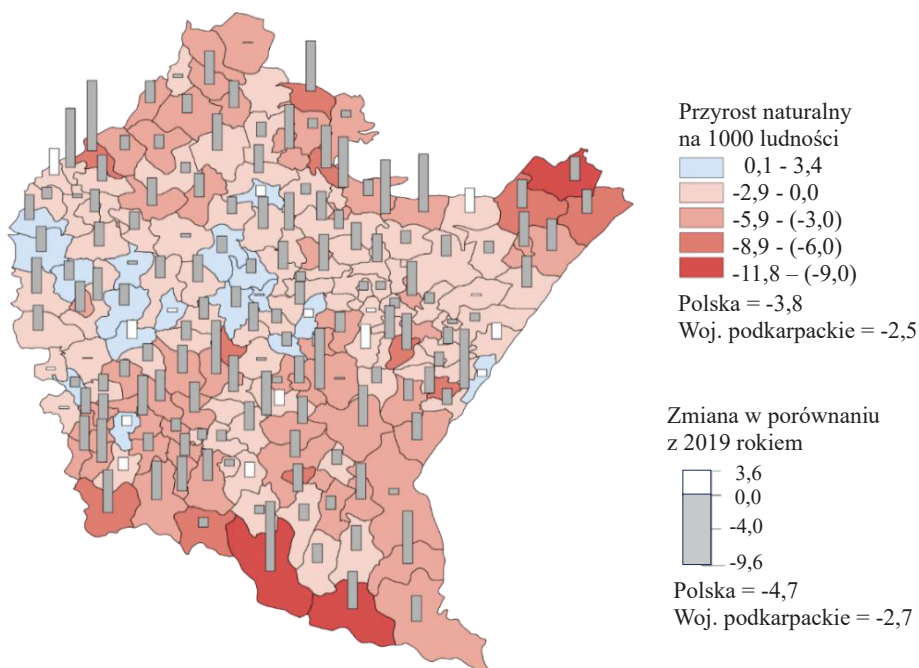

Rysunek 3. Udział ludności wiejskiej w powiatach województwa podkarpackiego

Źródło: [Ślusarz i in. 2022]

W zdecydowanej większości gmin województwa podkarpackiego w ostatnich latach występuje ujemny przyrost naturalny. Odzwierciedleniem tego jest prezentacja ruchu naturalnego ludności w 2022 roku (rysunek 4). Wyraźnie najgorzej pod tym względem prezentowały się peryferyjne gminy regionu, zwłaszcza z powiatów o niższym wskaźniku gęstości zaludnienia, w tym 3 powiatów objętych szczegółowymi badaniami. Są to powiaty przygraniczne, położone peryferyjnie, również względem stolicy regionu – Rzeszowa, charakteryzujące się wysoką lesistością (powyżej 50%), znacznie przekraczającą lesistość Podkarpacia (38,2%). Ponadto cechowały się one wysokim udziałem obszarów objętych różnymi formami ochrony przyrody, tj. dla powiatu bieszczadzkiego wynosił on 100%, leskiego 98,2%, a lubaczowskiego 47,8%, przy wskaźniku dla województwa 44,9% [Ślusarz i in. 2022].

Rysunek 4. Ruch naturalny ludności według gmin w woj. podkarpackim w 2022 roku

Źródło: [ROT 2023, s. 70]

Dodatkowo, powiaty bieszczadzki i leski leżą w obszarach górskich. Największy z badanych powiat lubaczowski, sąsiadujący z Ukrainą, liczy 1308 km². Tworzą go 3 gminy wiejskie i 4 miejsko-wiejskie. Gęstość zaludnienia w powiecie w 2022 roku wynosiła 40 osób/km² przy dużym zróżnicowaniu (min. 22 osoby w gminie Horyniec Zdrój, maks. 44 osoby/km² w gminie miejsko-wiejskiej Lubaczów). Salda migracji i przyrostu naturalnego były ujemne. Najniższy w powiecie wskaźnik przyrostu naturalnego w przeliczeniu na 1000 mieszkańców odnotowano w gminie miejsko-wiejskiej Narol (-9,2). Stopa bezrobocia w całym okresie była wyższa od średniej dla województwa. W 2022 roku wynosiła 11,1% przy średniej dla województwa 8,8%. Warto podkreślić, że te niekorzystne wskaźniki demograficzne występują w powiecie, w którym wskaźnik urbanizacji wynosił 40,8%, a więc był zbliżonym do średniej wojewódzkiej. Okazuje się, że 4 małe miasta (pod względem liczby ludności) zlokalizowane w powiecie dysponują zbyt słabym potencjałem ekonomicznym, aby ograniczać niekorzystne zjawiska demograficzne.

Również mocno zróżnicowany jest powiat bieszczadzki o powierzchni 1139,0 km² (4. miejsce w regionie pod względem obszaru), graniczący od wschodu z Ukrainą, a od południa ze Słowacją. Tworzą go 2 gminy wiejskie i jedna miejsko-wiejska – Ustrzyki

Dolne. Gęstość zaludnienia w 2022 roku wynosiła 18 osób/km² (min. to tylko 4 osoby/km² w gminie Lutowska, maks. 34 osoby w Ustrzykach Dolnych). Podobnie jak w powiecie lubaczowskim i tu występowało ujemne saldo migracji oraz ujemny przyrost naturalny. Najniższym wskaźnikiem przyrostu naturalnego na 1000 osób charakteryzowała się gmina Czarna (-5,47). Stopa bezrobocia w powiecie w 2022 roku była ponaddwukrotnie wyższa niż w regionie i wynosiła 16,3%.

Podobnie duże wewnętrzne zróżnicowanie występowało w powiecie leskim o powierzchni 835 km², który graniczy ze Słowacją. Tworzą go 4 gminy wiejskie i 1 miejsko-wiejska – Lesko). Gęstość zaludnienia w powiecie w 2022 roku wynosiła 31 osób/km² (min. 6 osób – gmina Cisna, maks. 98 osób/km² – gmina miejsko-wiejska Lesko). Najniższy wskaźnik przyrostu naturalnego (przy ujemnym saldzie migracji) wystąpił w gminie Cisna – było to -11,83 [Polska w Liczbach 2022], czyli trzykrotnie wyższy niż średnia dla powiatu. W tym powiecie odnotowano również najwyższą stopę bezrobocia spośród badanych powiatów, wynoszącą aż 19,4%.

Wysokie stopy bezrobocia w analizowanych powiatach są pośrednio potwierdzeniem słabości ich potencjału ekonomicznego, ograniczającego wykorzystanie potencjału demograficznego. W rezultacie jest to również jedna z przyczyn pogłębiania się ujemnego salda migracji, co przy ujemnym przyroście naturalnym będzie prowadziło do dalszego pogłębiania niekorzystnych zmian w strukturze demograficznej i do depopulacji tych obszarów. Badania szczegółowe dotyczące oceny sytuacji demograficznej w obszarach transgranicznych (obejmujące Podkarpacie), z wykorzystaniem metody Webba [Cierpień-Wolan 2022] wykazały, że badane powiaty charakteryzowały się regresyjnym typem rozwoju ludności. Przy tym, w powiecie bieszczadzkim występowała przewaga ubytku migracyjnego nad przyrostem naturalnym, a w powiatach leskim i lubaczowskim ubytek liczby ludności spowodowany był w większym stopniu ujemnym saldem migracji niż ujemnym przyrostem naturalnym. W rzeczywistości należy dążyć do ograniczania obu tych negatywnych zjawisk prowadzących do depopulacji, ale w pierwszej kolejności należy szukać rozwiązań odnoszących się do dominujących przyczyn takiego procesu.

Spadek liczby ludności i niekorzystne zmiany strukturalne potencjału demograficznego stanowią duże zagrożenie dla obszarów słabo zaludnionych, zwłaszcza wiejskich, peryferyjnie położonych. W takich obszarach potwierdza się prognoza GUS do 2035 roku, w której wskazywano, że największe ubytki ludności będą występowały w obszarach słabo zaludnionych, peryferyjnie położonych w stosunku do aglomeracji miejskich [W. Gierańczyk i W. Gierańczyk 2012]. Już obecna sytuacja ogranicza wykorzystanie potencjału endogenicznego takich obszarów, a tym samym stanowi zagrożenie dla zrównoważonego ich rozwoju. Dodatkowym czynnikiem mogącym stanowić duże zagrożenie dla rozwoju potencjału demograficznego badanych powiatów może być i jest wojna w Ukrainie. Badane obszary posiadają wysokie walory przyrodniczo-historyczne, predestynujące je do rozwoju różnych form turystyki i rekreacji. Okazuje się, że wojna

w Ukrainie skutkuje mniejszym zainteresowaniem turystów do spędzania wolnego czasu w gminach bieszczadzkich, jak i roztoczańskich powiatu lubaczowskiego. To skutkuje trudną sytuacją na rynku usług związanych z branżą turystyczno-rekreacyjną, a więc i na skromnym rynku pracy w tych obszarach. Skutkiem tego mogą być dalsze migracje, prowadzące do depopulacji obszarów już i tak słabo zaludnionych. Żłudne okazały się przypuszczenia, że problemy demograficzne Podkarpacia rozwiąże duża migracja ludności z Ukrainy. W rzeczywistości Podkarpacie przyjęło wiele milionów uchodźców z wschodniej granicy, ale ostatecznie było dla nich tylko miejscem tranzytowym, a nie docelowym.

WNIOSKI

Badania wskazały, że w województwie podkarpackim, podobnie jak w całym kraju zachodzą niekorzystne procesy demograficzne, a dynamika niekorzystnych zjawisk demograficznych w regionie jest większa w obszarach słabo zaludnionych. Spada liczba ludności i pogarsza się jej struktura wiekowa. Utrzymujący się ujemny przyrost naturalny i ujemne saldo migracji stanowią duże zagrożenie wynikające z procesu starzenia się ludności i depopulacji jednostek terytorialnych.

Wzrost liczby ludności w wieku poprodukcyjnym stanowi duże wyzwanie dla polityki społecznej państwa, dla polityki regionalnej, a zwłaszcza dla samorządów lokalnych. Władze lokalne stają przed wyzwaniami wynikającymi z rosnących potrzeb związanych z opieką społeczną, zdrowotną osób starszych i z zapewnieniem im odpowiednich standardów życia. W przypadku jednostek terytorialnych słabo zaludnionych, spadek liczby ludności i równocześnie wysokie bezrobocie przekładają się na ich budżety, na możliwości zaspokajania potrzeb mieszkańców, na problemy z utrzymaniem i rozwojem infrastruktury, a także na generowanie problemów związanych ze świadczeniem usług komunalnych. Depopulacją są szczególnie zagrożone gminy przygraniczne powiatów sąsiadujących z objętą wojną Ukrainą. Dla tych obszarów szczególnie potrzebne jest wsparcie instrumentami polityki regionalnej i lokalnej, wspierającymi ich rozwój, rynek pracy, a zwłaszcza ograniczającymi bezrobocie, które jest jedną z przyczyn migracji i osłabiania potencjału demograficznego tych obszarów.

W ocenie procesów demograficznych w regionie szczególną uwagę należy zwracać na specyfikę lokalnych jednostek terytorialnych, wynikającą z ich endogenicznego potencjału. Obszary przygraniczne regionu dysponują wysokimi walorami przyrodniczo-krajobrazowymi i historycznymi, które stanowią dobro publiczne. Dbałość o nie powinno stanowić ważny element wsparcia lokalnego w polityce regionalnej.

Walory przyrodnicze jednostek terytorialnych są zarówno atutem rozwojowym (zwłaszcza w rozwoju funkcji turystyczno-rekreacyjnych i edukacyjnych), ale mogą też być

pewną słabością w sytuacji, gdy jednostki objęte są różnymi formami ochrony przyrody (jak badane powiaty), ograniczającymi swobodne inwestowanie i rozwijanie działalności gospodarczej. Wspieraniu rozwoju funkcji wpisujących się w specyfikę regionu i jednocześnie dbałość o dobro publiczne takiego obszaru powinno być przedmiotem wielostronnego wsparcia instrumentami polityki społeczno-gospodarczej i przestrzennej. Walory przyrodniczo-historyczne badanych obszarów predestynują je do rozwoju działalności związanych z usługami turystyczno-rekreacyjnymi. Trudna sytuacja na tym rynku pracy jest również wynikiem załamania się branży turystycznej w ostatnich latach, w związku z pandemią COVID-19, oraz wojną w Ukrainie i wynikającym z tego spadkiem zainteresowania turystyką w obszarach przygranicznych. Wojna zwiększyła również skłonność do migracji ludzi z tych obszarów, zwłaszcza młodych osób, co dodatkowo pogłębia problemy demograficzne.

Masowa migracja ludności z Ukrainy nie wypełniła luki demograficznej w obszarach wiejskich Podkarpacia, które dla uchodźców okazały się mało atrakcyjne do zamieszkania.

BIBLIOGRAFIA

- Cierpiał-Wolan Marek. 2017. Przestrzenne zróżnicowanie procesów demograficznych w województwie podkarpackim. [W] *Sytuacja demograficzna Podkarpacia jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej* (Spatial diversity of demographic processes in Podkarpackie Voivodship. [In] Demographic situation of Podkarpackie Region as a challenge for social and economic policy), eds. J. Hrynkiewicz, A. Potrykowska, 65-84, Warszawa: Rządowa Rada Ludnościowa.
- Cierpiał-Wolan Marek. 2022. *Modelowanie transgranicznych aspektów rozwoju terytorialnego. Studium przypadku – województwo podkarpackie i obwód lwowski* (Modeling cross-border aspects of territorial development. Case study – Podkarpackie Voivodeship and Lviv Oblast). Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. 79-82.
- Czudec Adam, Marek Cierpiał-Wolan. 2013. *Strukturalne i przestrzenne uwarunkowania rozwoju podkarpackiego rolnictwa* (Structural and spatial conditions for the development of Podkarpackie agriculture). Rzeszów: Wydawnictwo Oświatowe Fosze.
- Gierańczyk Wiesława, Wieńczysław Gierańczyk. 2012. Zmiany demograficzne na obszarach wiejskich w Polsce w latach 2010-2035 (Populations in rural areas in Poland In 2010 and the forecasted changes for 2035). *Roczniki Naukowe SERiA XIV* (3): 80-85.
- Hrynkiewicz Józefina. 2020. Depopulacja wyzwaniem dla polityki ludnościowej. [W] *Depopulacja. Uwarunkowania i konsekwencje* (Depopulation as a challenge for population policy. [In] Depopulation. Conditions and consequences), eds. J. Hrynkiewicz, G. Ślusarz, 19-38, Warszawa: Rządowa Rada Ludnościowa.
- Kuciński Kazimierz. 2004. Migracje w teorii ekonomii (Migration in the economy theory). *Zeszyty Naukowe/Szkoła Główna Handlowa. Kolegium Gospodarki Światowej* 15: 8-20.

- Kurek Sławomir. 2020. Przestrzenne uwarunkowania procesów depopulacyjnych w Polsce. [W] *Depopulacja. Uwarunkowania i konsekwencje* (Spatial conditions of depopulation processes in Poland. [In] *Depopulation. Conditions and consequences*), eds. J. Hryniewicz, G. Ślusarz, 67-71. Warszawa: Rządowa Rada Ludnościowa.
- Miłoszewicz Danuta, Roman Siedlikowski. 2016. Zmiany demograficzne i procesy migracyjne oraz ich oddziaływanie na rynku pracy (Demographic changes and migration processes and their impact on the labour market). *Studia Ekonomiczne* 276: 109-120.
- Oleński Józef. 2020. Determinanty jakości środowiska informacyjnego w demokratycznym państwie prawnym. [W] *Depopulacja. Uwarunkowania i konsekwencje* (Determinants of the quality of the information environment in a democratic state ruled by law. [In] *Depopulation. Conditions and consequences*), eds. J. Hryniewicz, G. Ślusarz, 39-64. Warszawa: Rządowa Rada Ludnościowa.
- Polska w Liczbach. 2022. *Lista województw w Polsce* (List of voivodeships in Poland), <https://www.polskawliczbach.pl/Wojewodztwa>, access: 10.12.2023.
- ROT (Regionalne Obserwatorium Terytorialne, Regional Territorial Observatory). 2023. *Przegląd regionalny. Województwo podkarpackie 2022* (Regional overview. Podkarpackie voivodeship 2022), <https://bip.podkarpackie.pl/index.php/zamowienia-publiczne/ponizej-30-tys-euro/6441-przeprowadzenie-badania-i-opracowanie-raportu-pn-przeglad-regionalny-wojewodztwo-podkarpackie2022>, access 10.12.2023.
- Ślusarz Grzegorz. 2005. Studium społeczno-ekonomicznych uwarunkowań rozwoju obszarów wiejskich w świetle zagrożeń marginalizacją: na przykładzie województwa podkarpackiego (Socio-economic study of rural areas development factors, under the threat of marginalisation: on the example of Podkarpackie Voivodship). *Prace Naukowe Wydziału Ekonomii Uniwersytetu Rzeszowskiego. Monografie i Opracowania* 1: 1-379.
- Ślusarz Grzegorz. 2017a. Podkarpacie wobec wyzwań demograficznych. [W] *Sytuacja demograficzna Podkarpacia jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej* (Podkarpacie in the face of demographic challenges. [In] *Demographic situation of Podkarpacie Region as a challenge for social and economic policy*), eds. J. Hryniewicz, A. Potrykowska, 26-39. Warszawa: Rządowa Rada Ludności.
- Ślusarz Grzegorz. 2017b. Wyzwania demograficzne peryferyjnych obszarów wiejskich (Demographic challenges of peripheral country areas). *Roczniki Naukowe SERiA* XIX (6): 213.
- Ślusarz Grzegorz, Marek Cierpiał-Wolan, E Leniart, B. Ziomek-Niedzielska. 2022. *Rolnictwo i obszary wiejskie Podkarpacia w II dekadzie XXI wieku w świetle Powszechnego Spisu Rolnego 2020* (Agriculture and rural areas of Podkarpacie in the second decade of the 21st century in the light of the 2020 General Agricultural Census). Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Umiński Stanisław. 2014. Zmiany demograficzne. [W] *Wrażliwość polskich regionów na wyzwania współczesnej gospodarki. Implikacje dla polityki rozwoju regionalnego* (Demographic changes. [In] *The sensitivity of Polish regions to the challenges of the modern economy. Implications for regional development policy*), eds. K. Gawlikowska-Hueckel, J. Szlachta, 104-106. Warszawa: Oficyna Wolters Kluwer Business.

***

CONTEMPORARY DEMOGRAPHIC CHALLENGES IN RURAL AREAS OF PODKARPACIE

Key words: demography, depopulation, rural areas, peripheral areas, border areas

ABSTRACT. The unfavorable phenomena accompanying demographic processes in the 21st century have serious social and economic consequences. They are spatially diverse, and their negative effects are particularly felt in regions characterized by low population concentration. Such regions include rural areas of Podkarpacie. The aim of the research was to identify the main threats accompanying demographic transformations in the Podkarpackie Voivodeship and to recognize the resulting challenges. The factors analyzed were those that determine the demographic potential of a given territory, i.e. those that contribute to the actual increase and decrease in population and those that determine the degree of population aging. Special attention was paid to selected powiats classified as peripheral, least populated in the region. Comparative-descriptive, tabular and graphic methods were used to analyze and present the materials; the data covered the years 2000-2022. On the basis of structure and dynamics indicators, changes in demographic potential were assessed and the problems and challenges resulting from them were identified. Research has shown that the region's population is declining and its age structure is deteriorating. The continuing negative natural growth and negative migration balance constitute a major threat resulting from the process of population aging and depopulation. Depopulation particularly threatens sparsely populated areas of the region, especially border gminas neighboring war-torn Ukraine.

AUTHOR

GRZEGORZ ŚLUSARZ, DR HAB. PROF. UR

ORCID: 0000-0002-3922-0831

University of Rzeszów

Institute of Economics and Finance

e-mail: gslusarz@ur.edu.pl

Proposed citation of the article:

Ślusarz Grzegorz. 2024. Współczesne wyzwania demograficzne w obszarach wiejskich Podkarpacia. *Annals PAAAE* XXVI (1): 281-295.